

УДК 342.6

Ю. М. Рудь,
асистент кафедри конституційного
та адміністративного права,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

РОЛЬ І МІСЦЕ СУДОВОЇ ВЛАДИ В СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Актуальність статті обумовлена основним завданням будь-якої демократичної держави створити ефективну систему захисту прав і свобод людини, побудовану на принципах законності та рівності всіх перед законом.

Ключові слова: судова влада, правосуддя, права і свободи людини, право на судовий захист, орган правосуддя.

Реалізуючи на практиці права людини, не завжди достатньо конституційного принципу визнання та гарантування прав людини — необхідний механізм державної влади, що здатний здійснювати даний принцип. Одним із інститутів цього механізму, метою якого є додержання законності в усіх випадках порушення особистої свободи, охорона законних прав громадян від свавільного порушення з будь-якого боку, є незалежна судова влада. В свою чергу Ю. Решетов зазначає, що, як показує досвід демократичних держав, традиційним та ледь не самим надійним засобом у системі захисту прав людини від порушень є суд. Судово-правова система є однією з основних захисників таких конституційних принципів, як об'єктивність та неупередженість правосуддя, які забезпечують рівний захист з боку закону кожному, незалежно від його соціального та майнового стану, раси, політичних переконань тощо. Головна функція органів правосуддя — судовий захист прав і свобод людини і громадянина [2].

Роль і місце судової влади в державному механізмі різних держав неоднакові та визначаються основним завданням, що стоїть перед судовими органами — охорона та захист від імені держави прав і свобод кожного члена суспільства, від проявів свавілля як з боку самої держави (або її органів), так і громадян. На думку науковців, суд виступає спеціалізованим державним органом, який здійснює функцію соціального контролю при наявності конфлікту між окремими членами суспільства, між ними та державою, який виникає у будь-якій сфері діяльності людини, що врегульована правом [3].

У той же час, аналізуючи поняття «судова влада», К. Гуценко вважає, що буде помилкою зведення судової влади до суду як до державного органу. В свою чергу В. Шведов вважає, що «виходячи з семантики слова «влада», слід розуміти не як один орган або систему органів, що її здійснюють, а як право, засноване не на законі, можливість цих органів виконувати відповідні діяння і саме виконання цих діянь» [4].

Як зазначають Ю. Тодика та Ю. Грошевой, судова влада є наданням спеціальним органам — судам — повноважень у вирішенні віднесених до їх компетенції питань, що виникають у процесі застосування права, та реалізація цих повноважень шляхом конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного та господарського правосуддя з додержанням процесуальних форм, які створюють гарантію законності та справедливості рішень, що приймаються судами [21]. Погоджуючись із такою точкою зору, вважаємо що для досягнення законності та справедливості суд має бути в першу чергу органом правосуддя. Адже тільки так можлива рівність перед судом громадянина та держави (або її органу) як різних сторін у судовому процесі.

На думку Ю. Грошевого та І. Марочкіна, поняття «судова влада» та «правосуддя» є близькими, але не тотожними. Основу судової влади складає система органів, наділених відповідними повноваженнями. Головним призначенням цих органів є розв'язання правових конфліктів: між людьми, людиною і державою, різними структурами держави. Отже, судовій владі належить особлива роль — бути арбітром у спорах про право. Суб'єктом судової влади є суд, наділений притаманними лише йому повноваженнями впливати на поведінку людей і соціальні процеси [5].

Правове становище судової влади, її функції та чітко визначений порядок діяльності створюють чітку правову основу для охорони прав особистості як при порушенні, так і оскарженні. Організація та здійснення правосуддя базуються на певних правових принципах, найважливішим з яких є здійснення правосуддя виключно судами (ст. 124 Конституції України) [1]. Судовий захист прав і свобод особистості здійснюється в певній, встановленій законом, процесуальній формі. Особи, що беруть участь у судовому процесі, наділені широкими процесуальними правами, використовуючи які вони можуть активно здійснювати захист своїх прав та інтересів у справі.

Зміст правосуддя становить діяльність суду по розгляду суперечок про право, розгляд справ (конституційних, кримінальних,

цивільних, адміністративних) з використанням особливої процесуальної форми. Саме правосуддя, як головна, основна функція суду визначає специфіку судової влади і її місце в державному механізмі.

Оскільки Конституція України (ст. 3) і конституційно-правова теорія визнає людину, її права і свободи найвищою цінністю, визначає зміст та напрямок діяльності всієї системи державних органів, то і судочинство повинно слугувати цій меті.

Тринадцять років існування Конституції було достатнім строком для суспільства, щоб відчуті всі переваги і досягнення конституційних принципів і конституційного механізму прав і свобод людини. Це насамперед верховенство права і гарантоване право безпосереднього звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина (ст. 8 Конституції України) [1]. Цілком логічним є гарантування Конституцією України права кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних органів міжнародних організацій, членами або учасниками яких є Україна (ч. 4 ст. 55) [1].

У демократичній правовій державі роль судів полягає в тому, що суди, здійснюючи правосуддя, зобов'язані гарантувати верховенство права, забезпечувати права і свободи людини. Цим обумовлене і місце судової влади в системі поділу влади, і статус судів. Незалежність — не самоціль, тим більше не привілей судді, а його обов'язок, а також необхідна умова охорони прав людини, фундаментальний принцип здійснення правосуддя, що прямо впливає із права кожного мати об'єктивного та неупередженого арбітра. Незалежність судді та судів включає в себе два взаємопов'язаних аспекти — процесуальну незалежність при вирішенні конкретних справ (при здійсненні правосуддя) та інституціональну незалежність судової влади, що охоплює її організаційну та фінансову самостійність [6].

До недавнього часу в Україні право громадян на судовий захист було не завжди реалізоване, а самі суди не мали (а на практиці часто не мають і зараз) тієї сили влади, яка дозволяє бути їй реально незалежною від законодавчої та виконавчої гілок влади. Серед багатьох причин цього виділяють відсутність теоретичних досліджень, що стосуються проблем авторитетності судової влади в процесі реалізації державної влади, досліджень відповідальності за прийняття рішень у галузі прав людини [7]. На думку

В. Єршова, реальне досягнення мети правової держави — дійсний захист прав та інтересів громадян можливо лише у випадку теоретичного осмислення, законодавчого закріплення та практичної взаємодії незалежних, урівноважених взаємодоповнюючих законодавчих, виконавчих та судових органів єдиної державної влади. Разом з тим, світовий досвід теоретичного обґрунтування та практичного застосування даної ідеї суперечливий та неоднозначний [8].

Конституційний принцип поділу державної влади слід розуміти як такий поділ владних повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками державної влади, при якому вони можуть самостійно, взаємодіючи та урівноважуючи одна одну вирішувати свої конституційні завдання. Даний принцип визначає, що кожен державний орган, що здійснює одну із трьох функцій державної влади, взаємодіє з іншими державними органами.

Конституція України закріплює принципи незалежності суду, однак до його реального втілення досить далеко. Як слушно відмічають науковці, проблема незалежного, неупередженого та справедливого суду — одна із актуальних із багатьох проблем, що існують в країні. Адже без такого суду не може бути правової держави та демократичного суспільства. Суд — це інститут, що належним чином стверджує в державі Право, а в суспільстві — Справедливість.

Кричущою проблемою в судовій сфері, без вагань, можна назвати — хабарництво. Верховна Рада України в першому читанні ухвалила законопроект «Про внесення змін до деяких законів України (щодо протидії хабарництву)», що передбачає для суддів, прокурорів та слідчих, які отримали хабар «в надзвичайно великих розмірах», довічне позбавлення волі з конфіскацією майна. Останній гучний випадок отримання хабара стався у Львові наприкінці 2008 року. В грудні було порушено кримінальну справу проти голови Львівського апеляційного адміністративного суду Ігоря Зварича за отримання хабара.

Суд повинен бути суспільною установою де людина може знайти Правду. Рішення Суду — це правова істина в останній інстанції. Але на сьогодні в Україні немає суду, який би в повній мірі забезпечив реалізацію зазначених тверджень. Не завжди судді при здійсненні правосуддя підкоряються тільки закону та діють у відповідності із правовими принципами. Далеко не всі судові рішення є втіленням Права та Справедливості [22].

Відзеркаленням стану судового захисту прав людини в Україні є також стрімке зростання звернень українців до Європейсько-

го суду з прав людини та прийнятих ним рішень щодо України, в яких констатується системне порушення права на справедливий суд. Так, станом на 9 січня 2008 року Європейський суд виніс 370 рішень проти України, у 332 з яких констатував порушення права на справедливий суд, тобто у 90,8 % рішень [23].

Станом на 1 січня 2009 року Європейський суд з прав людини розглянув близько 500 справ з України, рішення у яких винесені на користь скажників. За рішенням, винесеними Європейським судом проти України, наша держава у 2008 році сплатила 20,5 мільйона гривень компенсацій матеріальної та моральної шкоди. Для порівняння: у 2007 році — близько 3 млн 257 тис., у 2006 — 9 млн 270 тис., у 2005 — 1 млн 688 тис., у 2004 році — 4 млн 158 тис. [24].

Відзначаючи низку проблемних питань щодо судового захисту прав людини, український омбудсмен Н. Карпачова відзначила, що «незалежний, сильний суд є не лише основним гарантом поділу влади, а й головним чинником захисту прав і свобод людини» [9]. І з цим не можна не погодитися.

Зокрема, щоб стати самостійною і незалежною гілкою влади, судова влада повинна мати реальні повноваження контролю за діяльністю органів законодавчої та виконавчої влади, за відповідністю їх рішень Конституції України. Діюче законодавство не в повній мірі закріплює за судами таке право.

В українській правовій системі ще не в повній мірі затвердилася традиція визнання судової гілки влади в якості інструменту захисту людської гідності, невід'ємних прав та свобод людини і громадянина. Якщо порівнювати цю систему з аналогічними системами Великої Британії та США, то очевидні різкі відмінності.

У Великій Британії було здійснено організаційне та функціональне відокремлення судової влади від законодавчої та виконавчої. В англійській теорії постійно підтримується теза про незалежність судової влади як одного з визначальних принципів британської конституції [10]. Якщо вести мову про поділ функцій між ланками державного апарату та необхідність існування трьох відносно незалежних та самостійних сфер володарювання з діючими в кожній сфері особливими органами, англійський учений А. Дайсі вважав неприпустимим змішування судової та виконавчої влади і з цих позицій різко критикував створення французької адміністративної юстиції [11].

У той же час, в англійській правовій системі не зазначається і нема чіткого переліку основних прав людини, судова влада невідступно слідує духу поваги до гідності людини, її прав і свобод. Суди при застосуванні та тлумаченні права вважають самоочевидним факт наявності природних прав. Тут існує багатовікова традиція правової культури, що бере свій початок ще з часів Великої Хартії вольностей. Сер Генрі Брук, суддя Високого суду Англії та Уельсу зазначає, що англійське право розвивалося на основі принципу «кожен може робити все, що він хоче», якщо тільки нема вагомого обґрунтування, як правило вираженого у вигляді акту парламенту, чому так робити неможна [12].

Зокрема, М. Козюбра слушно зауважує з цього приводу, що права людини є безпосередньо діючим правом і можуть застосовуватися (з посиланням, звичайно, на відповідні міжнародні акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) «*contra legem*» — всупереч закону, якщо закон суперечить фундаментальним правам людини, а саме: не відображає природно-правові начала; не відповідає міжнародно-правовим принципам та нормам про права людини та громадянина; прийнятий нелегітимним органом державної влади; не використовується весь комплекс правових засобів та прийомів, вироблених світовою практикою тощо [13].

По суті, фундаментальні права людини, як зазначає Р. Дворкін, є моральними правами, тобто мають моральну природу, оскільки юридична природа фундаментального права полягає в тому, що особа повинна захищати своє право та вимагати від інших здійснення їх обов'язку щодо поваги до цього права [14]. Тобто, в основі фундаментальних прав лежить недоторканий внутрішній, духовний, світ особи.

Слід погодитися із думкою С.Шевчука про те, що європейський вибір України, її шлях до Європи є, по суті, безальтернативним, незважаючи на наявність протилежних варіантів, а також «пошуку самобутньої української моделі», що пропонується деякими українськими політиками. Цей шлях — повернення до людини, забезпечення її свободи в умовах державної організації, піднесення її гідності, економічного процвітання та соціальної захищеності, захисту та гарантій фундаментальних прав і свобод.

Розгляд справи «незалежним і неупередженим судом, створеним на основі закону» є важливою ознакою сучасної демократії [15]. Однак останнім часом все частіше визнається необхідність

відмови від спрощених уявлень про зміст та прояви вказаного принципу. Це проявляється у все меншому дотриманні методології нормативістського інституційного аналізу, який робить акцент не на реальних процесах функціонування судової системи, а на нормативних уявленнях про незалежність суду як засобу досягнення певних цілей. Значення принципу незалежності суду можна пояснити через його вплив на існування базових засад демократичного суспільства, таких як: верховенство права, стабільність демократичних інститутів, економічний розвиток, справедливість, права людини. Водночас такий підхід усе частіше стає об'єктом критичного аналізу, оскільки подібна аргументація має суттєві прогалини в частині фактичних підтверджень того, що такий зв'язок є безпосереднім і суттєвим. В останні роки західні дослідники провели масштабні соціальні та порівняльно-правові дослідження впливу незалежності суду на розвиток суспільства. Отримані результати мають достатньо суперечливий характер. У свою чергу, Ч. Камерон вказує на відсутність доказів прямого позитивного впливу незалежності суду на стабільність демократичних інститутів та економічний розвиток. Інший аспект проблеми висвітлюється у дослідженнях К. Кейта, який констатує незначний вплив судової незалежності на реалізацію принципу пріоритетності прав людини в діяльності держави та її органів. Ілюстрації цього наводяться з практики Верховного Суду США, який вважається зразком незалежного та неупередженого суду [16].

На наш погляд, ставлення до судової незалежності в Україні подібне. Визнаючи в загальному вигляді її атрибутивність (обов'язковість) для сучасного суспільства, різні суспільні сили по-різному тлумачать її форми, прояви, механізми тощо. Неодноразово лунали заклики до «приборкання суду», «посилення контролю за судовою системою» тощо. Така суспільна, ідеологічна за суттю, поляризація знаходить відображення і на доктринальному рівні.

На думку вчених, ухвалення судових рішень іменем держави обумовлено їх значенням як загальнообов'язкових рішень органу судової влади, піднімає їх авторитет як владного акту держави [17]. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими для всіх без винятку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій, установ, посадових осіб, окремих громадян та їх об'єднань і підлягають виконанню на всій території держави.

Суд (суддя) повинен бути незалежним як від сторін, так і від виконавчої влади. Так, у справі «Совтрансавто Холдінг проти України» порушенням незалежності суддів Європейський Суд визнав звернення до судів органів вищої державної виконавчої влади з питань, які є предметом розгляду за конкретною справою (Листом від 3 лютого 1998 року Президент України дав вказівку Голові Вищого арбітражного суду «захистити інтереси громадян України» [18]). Не розглядаючи те, який вплив це втручання мало на хід судового розгляду, Європейський Суд констатував у контексті справи, що заявник міг об'єктивно мати побоювання стосовно незалежності та безсторонності суддів [19]. Ці випадки втручання з боку органів державної виконавчої влади відображають, крім того, нестачу поваги до самого функціонування судової гілки влади.

У внутрішній організації суду також повинна існувати незалежність суддів як від голови суду, так і від інших суддів, незважаючи на дисциплінарні заходи, які можна застосувати у разі нездатності судді виконати свої професійні обов'язки.

Отже, не тільки теорія, а й практика, зокрема, Європейського Суду свідчить про те, що незалежність судів має як об'єктивний (інституціональний), так і суб'єктивний (функціональний) аспект [20].

Отже, судова гілка влади повинна бути однією з повноцінних гілок державної влади, що відповідно до своїх функцій, повноважень та напрямків діяльності здійснює правосуддя в країні. Вона має всі можливості для того, щоб бути незалежною в своїй діяльності і функціонує лише в рамках закону та у суворій відповідності до нього.

Оскільки судова влада є інституційною підсистемою системи державної влади, необхідне правове регламентування владних повноважень органів судової влади як з метою наділення їх такими повноваженнями, так і забезпечення незалежності.

Основи справжнього незалежного правосуддя, на жаль, все ще не забезпечені. Необхідні системні зміни по реформуванню судової системи, зміна принципів і механізму формування суддівського корпусу, очищення судової влади від суддів, що скомпрометували себе неправовими рішеннями в судових справах.

Однією з основних причин незадовільного стану вітчизняного судочинства є його традиційно хронічне, а в цьому році — критичне недофінансування. З державного бюджету на фінансування судової влади у 2009 році виділено не менше двох мільярдів гри-

вень, що становить лише 22 % від реальних потреб. Через катастрофічний брак коштів у багатьох випадках судочинство реально зупиняється [25].

Схвалена Верховною Радою в квітні 1992 р. Концепція судово-правової реформи була значним кроком в указаному напрямку. В перші роки її реалізації були прийняті важливі закони («Про статус суддів», «Про нотаріат» та ін.) та внесені зміни та доповнення до чинного законодавства, які спрямовані на захист осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності, судовий контроль за арештом та ін.

Наступний і важливий крок — прийняття Верховною Радою 7 лютого 2002 року Закону України «Про судоустрій України». Закон набув чинності у червні того ж року, визначив правові засади організації та діяльності судової влади в Україні, систему судів загальної юрисдикції, повноваження та порядок здійснення суддівського самоврядування, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів та інші питання судоустрою.

На даний час тривають нескінченні дискусії щодо шляхів реформування судової системи, а сам цей процес затягнувся на десятиліття й остаточної визначеності за напрямками, строками та методами на законодавчому рівні не набув. Тому, хоч судова реформа в Україні розпочалася фактично ще за часів Радянського Союзу, але й донині питання, що пов'язані з цим процесом, залишаються актуальними.

На нашу думку, система судової влади, що склалася і реформа, що пропонується проводитись відносно неї, у цілому відповідають вимогам часу і практично виправдовують себе. У зв'язку з цим потрібно досягати послідовного виконання регламентуючих норм, спрямованих на створення сильного і авторитетного правосуддя, здатного забезпечити реальний захист прав і свобод громадян.

Необхідна зміна концептуальних підходів до організації власної діяльності, збільшення в ній гуманізму, моралі та відповідальності, орієнтація її на пошук шляхів зняття протиріччя між морально-необхідним та соціально-вимушеним у державній діяльності.

За останні два роки Верховним Судом України розроблено і передано відповідним суб'єктам законодавчої ініціативи 29 законопроектів, у тому числі щодо автоматизованого розподілу справ між суддями. І це є переконливим свідченням реальних намірів судової влади досягти радикальних позитивних змін у судочинстві [25].

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К., 1997.
2. Решетов Ю. А. Возбуждение национальной вражды в контексте международного права, зарубежной и российской судебной практики // Московский журнал международного права. — 1992. — № 3. — С. 20.
3. Сравнительное конституционное право. — М., 1996. — С. 643.
4. Судостроительство и правоохранительные органы в Российской Федерации: Учебник / Под ред. В. И. Шевцова. — М., 1996. — С. 24.
5. Грошевий Ю. М., Марочкін І. Є. Органи судової влади в Україні. — К.: ІнЮре, 1997. — С. 6—8
6. Курис Э. Доктрина разделения властей в практике Конституционного суда Литвы // Конституционный суд как гарант разделения властей: Сборник докладов. — М.: Институт права и публичной политики, 2004. — С. 108.
7. Мордовец С. А. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. — Саратов, 1996. — С. 197.
8. Ершов В. В. Суд в системе органов государственной власти // Государство и право. — 1992. — № 8. — С. 31.
9. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. — К.: Книжкова друкарня Наукової книги, 2000. — 155 с.
10. Урьяс Ю. П., Туманов В. А., Крылова Н. С. Судебные системы западных государств. — М.: Наука, 1991. — С. 8.
11. Dicey A. Introduction to the study of the constitution. — L., 1956. — P. 195
12. Судебный контроль и права человека. — М., 1996. — С. 39.
13. Козюбра М. Принцип верховенства права у конституційному правосудді // Закон і бізнес. — №17. — 2000. — С. 10.
14. Dworkin R. Taking rights seriously. — Duckworth, 1978. — P.188—192.
15. Pratchett L., Lowndes V. Developing Democracy in Europe. An analytical summary of the Council of Europe. — Strasbourg, 2004. — P. 11—15.
16. Burbank B., Friedman B. Judicial independence at the crossroads. — N.Y., 2002. — P. 39—47
17. Коментар до Конституції України / Під ред. В. Ф. Опришко. — К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. — С. 277.
18. Демченко О. В. Правові шляхи застосування європейських норм з прав людини під час винесення рішень українськими судами: Правовий посіб. — Чернігів: Чернігівський громадський комітет захисту прав людини, 2004. — С. 65.
19. Європейський суд з прав людини: Рішення щодо України. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — С. 71.

20. Гомьел Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. — М.: МНИМП. — 1998. — 217 с.

21. Конституційне право України / За ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. — К., 1999. — 283 с.

22. Мельник Н. Суд на властном перепутье // Зеркало недели. — 2005. — № 27. — 28. — С. 1.

23. http://ombudsman.kiev.ua/dopovid_5/d_05_2_1.htm

24. <http://www.minjust.gov.ua/0/18470>

25. <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/39>

Стаття надійшла до редакції 20.06.09.

УДК 342.534.6

Т. О. Шевченко,
аспірантка,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИРОК СУДУ ЯК ПІДСТАВА ДОСТРОКОВОГО ПРИПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ

У статті розглянуто одну з визначених Конституцією України підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України. Основну увагу приділено застосуванню цієї підстави на практиці. Зроблено висновок, що дана підстава є суто символічною та майже не застосовується через депутатський імунітет, обсяг якого надзвичайно ускладнює притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності. Запропоновано зменшити обсяг депутатського імунітету та полегшити розгляд питання щодо надання згоди на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: дострокове припинення повноважень, депутатська недоторканність, депутатський імунітет, кримінальна відповідальність.

Не дивлячись на значний науковий інтерес до проблем правового статусу народного депутата України, в численних монографіях, дисертаціях, наукових статтях, на жаль, практично не приділено уваги проблемам законодавчого регулювання припинення повноважень парламентарів. У деякій мірі одна з передумов висення судом обвинувального вироку — притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності — висвітлювалась у контексті аналізу інституту депутатського імунітету такими нау-